

Oryantalistlerin Mâtürîdîlik Algısı:

Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği

Mehmet Akif Ceyhan | Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (ROR ID: 05ryemn72)
İslâmi İlimler Fakültesi, Kelam ve İtikadi İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı

Assistant Professor, Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Islamic Studies

Department of Kalam and History of Islamic Sects, Ankara/Turkey

mehmetakif.ceyhan@hotmail.com | ORCID: 0000-0001-8709-3833

Orientalists' Perception of Mâtürîdism: The Case of Ulrich Rudolph and Angelika Brodersen

Abstract

Mâtürîdî kalâm has been neglected not only in the Islamic world but also in the studies by orientalist scholars. An examination of the historical background of orientalist scholars' studies on kalâm reveals that they mostly focus on Mu'tazila, Ash'arîsm, Shî'a and smaller divisions that have not survived to the present day. The recognition of Mâtürîdism, which had not been addressed by orientalist studies until the 1950s or 1960s, along with its being a focus of studies, positively affected the fate of the studies on Mâtürîdism in the Orientalist literature. Although it was a neglected area, Mâtürîdism, has recently been recognized in the West thanks to the latest studies on it. This study addresses how the orientalist school views the school of Mâtürîdî kalâm, how Mâtürîdism is perceived in the orientalist literature and the historical background of the related studies. It also aims to analyze the reason why Mâtürîdism was described as "the unknown kalâm" or "the fame of the unknown" in the orientalist studies on Mâtürîdism and to review the studies on the relationship between this school and Hanafism or Murji'a. Even though Mâtürîdism was mentioned in some articles at the end of the 19th century, it was not until the 1960s that an independent book was written on it. A limited number of studies could be identified before that time, generally written based on the teachings of Murji'a and Abū Ḥanîfa. The purpose of the present study is to identify when the orientalist tradition recognized the Mâtürîdî kalâm and then to exhibit the perception of Mâtürîdism in orientalist studies. The focus of the study is the works of Ulrich Rudolph and Angelika Brodersen, who carried out individual studies on Mâtürîdism. Globally considered, the beginning of the studies on Mâtürîdism in the second half of the twentieth century coincide with the analysis and publication of the works of Imam al-Mâtürîdî and

Yayın | Published: 20 Mart/March 2022

Kabul | Accepted: 16 Ocak/January 2021

Geliş | Received: 01 Kasım/November 2021

Değerlendirme | Peer Review: Dış Bağımsız | Externally Peer-reviewed.

Hakem Raporları | Peer Review Reports: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eskiyeini/page/13397>

Atf | Citation: Mehmet Akif Ceyhan, "Oryantalistlerin Mâtürîdîlik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği = Orientalists' Perception of Mâtürîdism: The Case of Ulrich Rudolph and Angelika Brodersen", Eskiyeini 46 (Mart/March 2022), 31-51. <https://doi.org/10.37697/eskiyeini.1017138>

© Mehmet Akif Ceyhan | CC BY-NC 4.0 Attribution-NonCommercial 4.0 International

other Mâtürîdî scholars. It is Ulrich Rudolph, who wrote the first independent book on Mâtürîdism in the orientalist tradition. Ulrich Rudolph's work *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand (al-Mâtürîdî and Sunni/Ahl al-Sunnah Kalâm in Samarkand)*, which was composed based on his associate professorship studies, comes foremost among the works that have comprehensively introduced Mâtürîdism to the Western world. After this particular work, studies on Mâtürîdism in the orientalist literature began to proliferate. Angelika Brodersen, one of the leading Western researchers who examined the Mâtürîdî kalâm in detail, analyzed and published Abū Ishāq al-Saffār's *Talkhîṣ al-adilla*. However, by publishing her work *Der unbekante Kalâm (the Unknown Kalâm)*, she evaluated the theological perspectives of Mâtürîdism by comparing the views of Mâtürîdî scholars with each other. Both of these orientalist researchers describe their purpose in composing their work as introducing Mâtürîdism and revealing its unknown aspects. Described by both orientalists as "the unknown kalâm" or "the fame of the unknown", Mâtürîdism is explained by recent studies, and its perspectives on creed are elaborated on. What is emphasized by these labels is that its basic perspectives are not known well, rather than its being an unknown school. Globally considered, there is obscurity arising from the fact that the views on Mâtürîdism, which were expressed using the phrase "the followers of Abū Ḥanîfa" in the previous studies in the West, have not been associated with Imam al-Mâtürîdî. However, today, thanks to the recent increase in the studies on Mâtürîdism, this state of obscurity and vagueness has begun to clear up. Such a state of being unknown and less famous has been eliminated both in the Orientalist tradition and in the Islamic geography, thanks to the introduction of the two main works of Imam al-Mâtürîdî to the scholarly community and the improved access to those of Mâtürîdî scholars. By reviewing the orientalist literature, the present study builds the ground for the idea that the theological views of Imam al-Mâtürîdî, whose reputation is known but theological views are unknown, have begun to gain publicity in line with his fame in the current Western literature.

Keywords

Kalâm, Mâtürîdism, Orientalism, Ulrich Rudolph, Angelika Brodersen

Oryantalistlerin Mâtürîdîlik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği

Öz

Mâtürîdî kelâmı, hem İslâm dünyasında, hem de oryantalistlerin ortaya koymuş oldukları çalışmalarda ihmal edilmiştir. Oryantalist araştırmacıların kelâm ilmine dâir ortaya koymuş oldukları çalışmaların tarihsel seyrine bakıldığında, çoğunlukla Mu'tezile, Eş'ârilik, Şîa ve günümüze dahi ulaşmayan küçük firkalaşma hareketleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. 1950-60'lı yıllara kadar oryantalist çalışmalara çok fazla konu olmayan Mâtürîdîliğin fark edilmesi ve üzerinde durulmaya başlanması, oryantalist literatürde Mâtürîdîliğe dâir çalışmaların seyrini olumlu yönde etkilemiştir. İhmal edilen Mâtürîdîlik, son yıllarda yapılan güncel çalışmalarla batıda da tanınır hale gelmeye başlanmıştır. Bu çalışmada, oryantalist geleneğin Mâtürîdîlik kelâm ekolüne nasıl baktığı, oryantalist literatürde Mâtürîdîliğe dâir nasıl bir algı olduğu ve söz konusu çalışmaların tarihsel sürecinin nasıl işlediği konu edilmektedir. Ayrıca Mâtürîdîliğe dâir oryantalist ça-

lişmalarda yapılan “bilinmeyen kelâm” ya da “bilinmeyenin şöhreti” gibi tanımlamaların ortaya konulma sebepleri, bu ekolün Hanefîlik ve Mürcie ile ilgili ilişkisine dâir çalışmaların analizi gerçekleştirilmektedir. Oryantalist literatürde 19. yüzyılın sonlarında bazı makalelerde Mâtürîdîliğe atıf yapılsa bile 1960’lı yıllara kadar müstakil bir kitap çalışması ile karşılaşılammamaktadır. O döneme kadar genellikle Mürcie ve Ebû Hanîfe’nin öğretileri çerçevesinde sınırlı sayıda çalışma tespit edilebilmektedir. Esasında bu çalışmadaki amacımız, oryantalist geleneğin Mâtürîdî kelâm sistemi ile ne zaman tanıştığını tespit etmek, sonrasında ise oryantalist çalışmalarda oluşan Mâtürîdîlik algısını ortaya koymaktır. Bu algıyı ortaya koyarken de son yıllarda özellikle Mâtürîdîlik üzerine müstakil çalışmalar yapan Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen’in çalışmaları merkeze alınmıştır. Genel olarak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mâtürîdîliğe yönelik çalışmaların başlaması, İmam Mâtürîdî’nin (öl. 333/944) ve Mâtürîdî mütekellimlerin eserlerinin tahkik edilerek neşredilmeleriyle eş zamanlı olmuştur. Oryantalist gelenek içerisinde Mâtürîdîliğe dair ilk müstakil kitap çalışmasını yapan Ulrich Rudolph’dur. Ulrich Rudolph’un doçentlik çalışmasına dayanan *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand (Mâtürîdî ve Semerkant’ta Sünnî/Ehl-i Sünnet Kelâmı)* adlı eseri, Mâtürîdîliği batıda en geniş anlamda tanıtan çalışmaların başında gelmektedir. Bu çalışma ile birlikte oryantalist literatürde Mâtürîdîliğe dair çalışmalar peşi sıra gelmeye başlamıştır. Mâtürîdî kelâm sistemini detaylı olarak inceleyen önemli araştırmacılardan Angelika Brodersen ise Ebû İshak es-Saffâr’ın *Telhîsü’l-Edille’sini* tahkik etmiş ve neşretmiştir. Bununla birlikte *Der unbekante Kalâm (Bilinmeyen Kelâm)* adlı eserini yayımlayarak Mâtürîdîliğin teolojik görüşlerini yine Mâtürîdî alimlerin görüşlerinin birbiriyle mukayesesini yaparak değerlendirmiştir. Her iki oryantalist araştırmacı, bu çalışmalarını yapmalarındaki amaçlarını Mâtürîdîliği tanıtmak ve bilinmeyen yönlerini ortaya koymak olarak tarif etmektedirler. “Bilinmeyen kelâm” veya “Bilinmeyenin şöhreti” olarak her iki oryantalist tarafından nitelenen Mâtürîdîlik, bu çalışmalar ile oryantalist ilim çevrelerine tanıtılmak ve itikâdî görüşleri ortaya konmak istenmektedir. Söz konusu tanımlamalarla aslında Mâtürîdîliğin duyulmamış bir ekol olmasından ziyade, görüşleri bilinmeyen bir ekol olduğu vurgulanmaktadır. Genel anlamda daha önce batıda yapılan çalışmalarda “Ashâbî Ebî Hanîfe” tanımlaması ile ifade edilen Mâtürîdîliğe dair görüşlerin, İmam Mâtürîdî ile ilişkilendirilmemesinden kaynaklanan bir belirsizlik durumu hâkimdir. Ancak günümüzde Mâtürîdîliğe yönelik çalışmaların artmasıyla birlikte bu bilinmezlik durumu, artık biliniyor kılınmaya başlanmıştır. Bu tanınır ve biliniyor olma durumu, başta İmam Mâtürîdî’nin iki temel eserinin ilim dünyasının istifadesine sunulması ve Mâtürîdî mütekellimlerinin eserlerine ulaşılması ile hem oryantalist gelenekte, hem de İslâm coğrafyasında giderilmiş durumdadır. Çalışmamızda, şöhreti bilinen ancak teolojik görüşleri bilinmeyen İmam Mâtürîdî’nin günümüz oryantalist literatürde şöhretine paralel olarak teolojik görüşlerinin de biliniyor olmaya başlandığı, oryantalist literatür taranarak temellendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kelâm, Mâtürîdîlik, Oryantalizm, Ulrich Rudolph, Angelika Brodersen

Giriş

Batılıların İslâm dünyasını tanıma ve Müslümanların dinini araştırma çalışmalarının tarihini erken dönemlere kadar götürmek mümkündür. Batılılar ya da

Müslüman olmayanlar tarafından “öteki” olarak konumu belirlenen İslâm dünyası, ilk dönemlerden beri Müslüman olmayanlar açısından içerisinde bir gizem barındırmaktaydı. Bu gizem, Hz. Peygamber dönemi sonrasında günümüze kadar İslâm dinini araştırmak isteyen gayr-ı müslim unsurlar için hareket ettirici güç olagelmıştır.

Tarihten günümüze belirli dönemlerde “öteki” olarak görülen ve genel anlamda doğu ile ilgili araştırmalar için bir şemsiye kavram olarak kullanılan oryantalizm, 18. yüzyıldan itibaren bilim ve ideoloji arasına sıkışmış bir yöntemle çalışmalarını sürdürülmüştür. Batı'nın kendisinden olmayan tüm doğu din ve kültürleri hakkında sürdürdüğü çalışmalara bir isim olan oryantalizm¹ kavramı, son yüzyıllarda İslâm dünyası ile ilgili yapılan çalışmalar için sıklıkla kullanılan bir kavrama dönüşmüştür.

Batı dünyasının – daha doğrusu Müslümanların dışında yer alan ve genellikle coğrafi olarak Müslümanların batısında yaşayan kitlenin – İslâm dünyasını tanıma ve bilme arzusunun, erken dönemlerde başladığı kabul edilse bile Müslümanların Avrupa'nın ortasına kadar ilerleyerek Endülüs Emevî devletini kurmaları ve orasını ilim merkezine dönüştürmeleri, batılıları İslâm dini hakkında araştırma yapmaya sevk etmiştir.² Önceleri sadece içerisinde merak barındıran ötekini bilme arzusu, son yüzyıllarda ideolojik ve bilimsel bir disipline dönüşmüş, 18-19. yüzyıllarda ötekinin eksikliklerini ve yanlışlarını bularak ortaya koyma çabası, günümüze gelindiğinde daha mutedil bir bilimsel faaliyete evrilmiştir. Dahası, son dönemlerde oryantalistlerin yapmış olduğu tahkik vb. çalışmalar, Müslüman bilim adamlarının istifadelerine sunulmuş, Müslüman araştırmacılar oryantalistlerin ortaya koymuş olduğu çalışmalardan yararlanmaya başlamışlardır.³

Başlangıç dönemlerinde İslâm dünyasına karşı ideolojik saiklerle hareket edildiği anlaşılan oryantalist çalışmaların seyri incelendiğinde, son 2-3 yüzyılda hem nitelik hem de nicelik açısından çalışmalarda bir artışın olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Oryantalist çalışmalarda, doğu ile ilgili genel araştırmalar içerisinde İslâm dinine yönelik yapılan araştırmaları temel alacak olursak, *Der Islam, Die*

¹ Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim: 16.09.2021.

² Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens, herausgegeben vom Orientalischen Seminar der Universität Tübingen (Tübingen: Erdmann, 1974), 7.

³ İlk dönem kelâm ekollerinin teşekkül ettiği dönemlere ait kelâm ekollerinin kurucu imamlarına ait eserlerin batılı oryantalistler tarafından tahkik edilmesi ve ilim dünyasının istifadesine sunulması oldukça dikkat çekicidir. Önemli gördüğümüz eserlerden örnek olarak Helmut Ritter tarafından tahkik edilen ve neşredilen İmam Eş'ârî'ye ait *Maḳālâtü'l-İslâmiyyîn ve'ihṫilâfî'l-muṣallîn* (I-III, İstanbul – Leipzig 1929 – 1933) ve Josef van Ess tarafından tahkik edilerek *Anfänge Muslimischer Theologie* (Beirut-Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1977) adlı eser içerisinde neşredilen, Ömer b. Abdülâziz'in Kaderiyye'ye reddiye olarak yazdığı *er-Risâle fi'r-Redd ale'l-Kaderiyye*'si ile Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin *er-Risâle fi'r-Redd ale'l-Kaderiyye*'si örnek olarak verilebilir. Ayrıca yine Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin Mürcie'ye ait günümüze ulaşan ilk eser olarak kabul edilen, *Kitâbu'l-Ircâ* adlı eseri de yine Josef van Ess tarafından tahkik edilmiş ve *Arabica* dergisinde yayınlanmıştır. Josef van Ess, “Das Kitâb al-Irğâ' des Hasan b. Muhammed b. al-Hanafiyya”, *Arabica*, 21/1, (1974), 20-52.

Welt des Islams ve *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* [ZDMG] gibi süreli yayınların da etkisiyle oryantlizmin artık İslâm araştırmalarına evirildiği ve daha çok Hz. Peygamber ve Hicrî ilk 4-5 asrı konu edindiğini söylemek mümkündür. Carl Heinrich Becker (1876 - 1933), Theodor Nöldeke (1836-1930) ve Ignaz Goldziher (1850-1921) gibi müsteşriklerin de çabaları ile daha çok Arap kültürü ve tarihi, hadis, tefsir ve ilk firkalaşma hareketleri üzerinden mezhepler tarihi ve kelâm sahalarında önemli çalışmalar yapıldığı literatür incelendiğinde görülecektir.

Biz bu çalışmamızda, Alman oryantalist geleneğinde kelâm ilmine yönelik çalışmalara kısa bir şekilde değindikten sonra, oryantalistlerin çok fazla üzerinde durmadıkları, bir anlamda göz ardı ettikleri Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili yapılan çalışmaları değerlendirdik. Bu değerlendirmelerin akabinde ise son yüzyılda Mâtürîdîlik ekolü ile ilgili Almanya'da önemli çalışmalara imza atan Ulrich Rudolph ve günümüz kelâm araştırmacılarından Angelika Brodersen örneği üzerinden oryantalist araştırmacılarıdaki Mâtürîdîlik algısını ortaya koymaya çalıştık.

1. Oryantalist Kelam Çalışmaları

Oryantalist çalışmaların tarihsel kökenine bakıldığında, ilk olarak İslâm dini ni tanıma amacına yönelik olarak Kur'an merkezli bir faaliyet yürütüldüğü bilinmektedir. Bu çerçevede Endülüs ilmî mirasının da batıya etkisi ile ilk olarak Kur'an 12. yüzyılda Latince'ye⁴ ve daha sonrasında ise Almanca ve İtalyanca 'ya çevrilerek Venedik'te 16. yüzyılda basılmıştır.⁵ Kur'an'ın gayr-ı müslim unsurlar tarafından basımı ile birlikte özellikle Avrupa ülkelerinde İslâm araştırmaları yapmak ve İslâm araştırmacısı yetiştirmek üzere pek çok enstitü ve merkez kurularak faaliyetlere başlanmıştır.⁶

Kur'an'ın gayr-ı müslim araştırmacılar ile buluşması ile birlikte, öncelikle Kur'an, ulûmü'l-Kur'an, Kur'an yorumu, kıraat farklılıkları gibi hususlar tetkik edilmiş, sonrasında ise hadislere yönelik araştırmalarda artış gözlemlenmiştir. Kur'an'ın metnine, hadislerin sıhhatine ve Kur'an ile ilişkisine yönelik ideolojik olduğu fark edilebilen oryantalist çalışmalarla birlikte, Müslümanlar arasında dini anlayış farklılıklarını ifade eden itikâdî fırkalara dair çalışmalarda da zamanla artış gözlenmektedir. İtikâdî firkalaşmalara yönelik çalışmaların ise büyük çoğunluğunu Mu'tezile kelâm ekolüne, günümüze ulaşmamış küçük bazı fırkalara ve özellikle de Şîâ'ya yönelik çalışmalar oluşturmaktadır.

Belirli bir dönem oryantalist çalışmaların, ilk dönem itikâdî firkalaşma hareketleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Klasik mezhepler tarihi ve kelâm li-

⁴ James Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam* (Princeton: Princeton University Press, 1964), 95-99; Rudi Paret, *Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten: Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1966), 2.

⁵ Ignaz Goldziher, *Gesammelte Schriften*, nşr. J. DeSomogyi (Hildesheim: Olms Verlag, 1970), I/VII.

⁶ Özcan Taşçı, "Almanya'da Kelam Çalışmaları", *Dini Araştırmalar* 6/18 (Haziran 2004), 211.

teratüründe önemli bir yere sahip olan Şehristânî'nin (öl. 548/1153) *el-Milel ve'n-Nihâl* adlı eserinin, Dr. Theodor Haarbrücker (1818-1880) tarafından 1850 yılında Almanca'ya tercüme edilmesi, oryantalist çalışmaların kelâm ve mezhepler tarihi alanına yönelmesine zemin hazırlamıştır.⁷

Oryantalist araştırmacıların İslâm dininde mezhepsel anlamda farklılaşmaya neden olan ihtilafî konuları gündemde tutan çalışmalar ortaya çıkarak ideolojik bir tavır ile hareket ettikleri⁸ düşünülse bile günümüze kadar gelinen süreçte bu ideolojik bakış açısının zamanla bilimsel bakış açısına dönüştüğü görülmektedir. Bu yargıya ulaşılmasındaki en önemli etken, güncel oryantalist çalışmalarda yargılayıcı bir dilin kullanılmaması ve bilimsel bir bakış açısı ile konuların ele alınması gösterilebilir. 19. Yüzyıl oryantalizminin ideolojik oluşu ve Avrupa merkezci yapısı oryantalistler tarafından da kabul edilen bir durumdur. Bu sebeplerdir ki kavramın dünya genelinde olumsuz ve yanlı bir genel kabulü çağrıştırdığından bahisle 1973 yılında Paris'te düzenlenen 29. Uluslararası Oryantalistler Kongresinde oryantalist ifadesinin kongre isminden kaldırılmasına karar verilmiştir.⁹

Yukarıda ifade ettiğimiz durum, 18 ve 19. yüzyıllarda çalışmalarına şahit olduğumuz Heinrich Steiner (1841-1889), Alfred von Kremer (1828-1889), Carl Heinrich Becker (1876 - 1933) ve Ignaz Goldziher (1850-1921) gibi oryantalistlerin çalışmaları ile günümüz kelâm araştırmacıları Ulrich Rudolph (1957-), Josef van Ess (1934-2021) ve Tilman Nagel'in (1942-) eserleri karşılaştırıldığında çok açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle son yüzyılın yaşayan en önemli kelâm araştırmacıları listesinin zirvesinde yer alan ve yakın bir tarihte vefat eden Josef van Ess'in kelâm tarihine yönelik ortaya koymuş olduğu altı cildlik *Theologie und Gesellschaft*¹⁰ (*Teoloji ve Toplum*) ve *Anfänge Muslimischer Theologie*¹¹ (*İslâm Kelâmının Başlangıcı*) adlı eserleri, hicri ilk yıllarda gerçekleşen firkalaşma hareketlerine objektif olarak ayna tutan önemli çalışmalar olarak ilim dünyasına kazandırılmıştır.

Kelâm ilmine yönelik oryantalist çalışmalarda Eş'ârî ve Mâtürîdîyye ekollerinden ziyade, Mu'tezile'nin konu edinildiği, kimi oryantalistlerin Mu'tezile hayranlığını çalışmalarına aksettirmeleri farklı yorumlanabilmektedir. Mu'tezile'nin akıl merkezli yorumlarına duyulan bu hayranlığın, Hicri ilk 4-5. yüzyılda Ehl-i Hadîs, Eş'ârilik ve Mâtürîdîliğin oluşturduğu ve Ehl-i Sünnet olarak nitelenen merkezî düşüncenin dışında bulunmasından kaynaklandığı büyük oranda düşünülebilir. Bizi bu düşünceye sevk eden etkenlerden birisi şudur: İlk dönem kelâm

⁷ Taşçı, "Almanya'da Kelâm Çalışmaları", 212.

⁸ Buradaki ideolojik tavır olarak kast ettiğimiz husus, 18-19. Yüzyıl oryantalist çalışmalardaki İslâm'ın ilk yıllarında vâkî olan imânî tartışmaları yorumlayan oryantalistlerin yargılayıcı tutumlarıdır. Günümüz oryantalist çalışmalarda ise yine imânî tartışmalar ortaya konmakta ancak yargılayıcı dil, büyük oranda bilimsel dile dönüşmüş durumdadır.

⁹ Bulut, "Oryantalizm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim: 25.09.2021

¹⁰ Josef van Ess, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*, I-VI (Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1991-1995).

¹¹ Josef van Ess, *Anfänge Muslimischer Theologie* (Beirut-Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1977).

ekolleri içerisinde yer alan Mâtürîdîlik, metot itibari ile Mu'tezile'ye en yakın îtikâdî ekol olarak bilinmektedir. Akli, Mu'tezile'de olduğu gibi temel bilgi kaynağı olarak gören, kendine özgü bir akıl - vahiy dengesi ortaya koyan İmam Mâtürîdî (öl. 333/944) ve Maturîdîlik ile ilgili neredeyse 1950-60'lı yıllara kadar bir araştırma ortaya koymayan oryantalist câmianın, hemen hemen aynı ilkeleri savunan ancak îtikâdî olarak merkez halkanın dışında kabul edilen Mu'tezile üzerinde yoğunlaşması manidardır. Son zamanlarda Mâtürîdîlik üzerine araştırma yapan oryantalistlerin artması da bize göstermektedir ki, yukarıda ortaya koymuş olduğumuz oryantalizmin ideolojik yaklaşımdan bilimsel yaklaşıma evrilmiş olduğu tezimizi kuvvetlendirmektedir.

Bu iddia / tezin haricinde oryantalist kelâm çalışmalarının Mu'tezile ekolü üzerinden yürütülmesi ile ilgili farklı iddialar da bulunmaktadır. Bu iddialardan birisi, Mu'tezile'nin başta Aristo olmak üzere Yunan filozofların eserlerinin Arapça'ya çevrilmesi ile birlikte Yunan filozoflardan etkilenmeleridir. Diğer bir iddia, 18. yüzyıl batılı aydınlanmacı filozof ve bilim adamlarının, insanın irade özgürlüğü ile ilgili konularda Mu'tezile'yi diğer ekollerden kendilerine daha yakın hissetmeleridir. Son olarak ortaya konulan iddia ise Mu'tezile'nin Kur'an'ın yaratılmış olduğuna yönelik iddiasının, batılı dogmatik teoloji çevrelerinin görüşleri ile örtüşmesidir.¹²

Her ne sebeple olursa olsun, oryantalist kelâm araştırmalarının Ehl-i Sünnet kelâm ekolleri dışında, başta Mu'tezile olmak üzere, çoğu zaman günümüze kadar ulaşmamış fırka ve ekoller üzerinden şekillendiği, son yüzyılda ise Gazzâlî ve sonrası müteahhirûn Eş'ârî dönemi araştırmalara evirildiği ve daha çok felsefî kelâm üzerine yoğunlaştığı kabul edilebilir.

2. Mâtürîdîlik Ekolüne Oryantalist Bakış

Oryantalist çalışmalarda Mâtürîdîlik ile ilgili yapılan araştırmaların sayısal olarak azlığı, ya da belki de son 50-60 yılla sınırlı olması, oryantalist bakışın Mâtürîdîliği ihmal ettiği anlamını taşımaktadır. Ancak Mâtürîdîliği ihmal eden kitlenin sadece oryantalistler olduğunu söylemek ise bazı gerçeklerin üzerini kapatmak sayılacaktır. Osmanlı'dan günümüze ülkemizde ve İslâm dünyasında yapılan ilâhiyat çalışmalarında, son yüzyıla gelene kadar Mâtürîdîliğin ihmal edildiği, göz ardı edildiği bilinmektedir. İmam Mâtürîdî'nin temel eseri *Kitâbu't-Tevhîd*'in son yıllarda tahkik edilerek merhum Prof. Dr. Bekir Topaloğlu (1932-2016) tarafından neşredilmesine¹³ ve *Te'vilâtu'l-Kur'an* adlı tefsirin neşrine ve 2020 yılında tercümesinin¹⁴ tamamlanmasına kadar kurucu imamın eserlerinin

¹² Özcan Taşcı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslâm: Kelâmî Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma* (Ankara: Sentez Yayınları, 2013), 29-32.

¹³ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2002).

¹⁴ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2020).

bile okuyucu ile buluşturulamadığını söylemek mümkündür. Bu durum göstermektedir ki Mâtürîdîliği ihmal eden sadece oryantalist yaklaşım değil, aynı zamanda İslâm dünyasıdır. Müslüman âlimlerin ve oryantalistlerin Mâtürîdîliğe ilgi duyması ve hakkında çalışmalar ortaya koymasının tarihleri de birbiri ile paralellik göstermektedir.

Oryantalist geleneğin kelâma dair çalışmaları içerisinde - birkaç istisna dışında - 1960'lı yıllara kadar Mâtürîdîliğe bir ekol ve itikâdi sistem olarak atıf yapılmadığını genel olarak söylemek mümkündür. Aşağıda bazı örneklerini ve receğimiz çalışmalarda da Mâtürîdîliğin ve bu sistemin kurucusu İmam Mâtürîdî'nin isminin zikredilmemiş olması, ama buna rağmen Mâtürîdîliğin arka planına değinilmesi manidar görülmektedir. Bu durumun bir istisnası olarak Heinrich Ritter'in (1791-1869) 1844 yılında neşredilen “*Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie*” (*Arap Felsefesi Bilgimiz Üzerine*) adlı çalışmasını zikretmek gerekir. Ritter, söz konusu eserde diğer kelâm ekollerinden bahsettiği şekliyle Ehl-i Sünnet içerisinde Mâtürîdîlik ekolünden de detaylarına girmeden bahsetmektedir.¹⁵ Ancak İmam Mâtürîdî'nin Mâtürîdîliğin kurucusu olduğuna dair bir açıklama getirmemektedir.¹⁶ Bu durum, oryantalist araştırmacıların İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik ekolünden habersiz olmadıklarını ortaya koymaktadır. Esasında Ehl-i Sünnet'in bir unsuru olarak Mâtürîdîliğin bilinmesine rağmen 1960'lı yıllara kadar bir ekol olarak üzerinde durulmamasını izah etmek güç görünmektedir.

Oryantalist literatür incelendiğinde “Mâtürîdîlik” adı altında olmasa da bu ekolün tarihi arka planında yer aldığı kabul edilen Mürcie ve Hanefîliğe dair bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalara örnek olarak Martin Schreiner'in 1898 yılında yayınladığı, “*Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im Islâm*” (*İslâm'da Kelâmî Hareketlerin Tarihine Katkılar*) adlı makalesi verilebilir. İslâm kelâmının gelişim sürecine yönelik yapılan bu çalışmada, belki de Mâtürîdîliğin ismi zikredilmeden Mâtürîdî kelâmının arka planında değerlendirilebilecek Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (öl. 373/983) ortaya koymuş olduğu itikâdi ve fikhî öğretilerin tasavvufa etkisinin aktarıldığı görülmektedir.¹⁷ Eserde Mâtürîdîliğin hiç zikredilmemiş olması dikkate değerdir. Çünkü Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Ebu Hanife ve İmam Mâtürîdî'nin görüşleri çizgisinde kabul edilen bir âlim olarak bilinmesine rağmen, onun Mâtürîdîlikle bağlantısına yer verilmemiştir.

¹⁵ Heinrich Ritter, *Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie und besonders über die Philosophie der orthodoxen arabischen Dogmatiker* (Göttingen: Dieterichen Buchhandlung, 1844), 17-18.

¹⁶ Özcan Taşçı, “Batılı / Alman Araştırmacılara Göre Mu'tezile Temelinde Eş'ariliğin Mâtürîdîlik Karşısındaki Konumu”, V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018), 378.

¹⁷ Martin Schreiner, “Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im Islâm”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (ZDMG) 52 (1898), 513-563.

Bu duruma bir örnek de Christian Friedrich Seybold'un (1859-1921) 1915 yılında Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Neseî'nin (öl. 537/1142) *Akâid*'ine dair yayımladığı makalesinde yine Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapmaması verilebilir.¹⁸ Çalışmada yazar, Gotha kütüphanesinde 643 numaralı el yazmasının araştırmacılar tarafından yanlışlıkla Abdülâzîz en-Neseî'nin *el-Kifâyât el-fuhûl fi ilmü'l-usûl* adlı eseri zannedildiğini, aslında eserin Ömer en-Neseî'ye ait *Akâid*'e dair yazılmış eski bir yorum olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken de yine Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapılmamaktadır. Bu durum bazı geç dönem çalışmalarda da kendisini göstermektedir. Mâtürîdîliğin arka planını eserinde inceleyen Wilferd Madelung'un (1930 -) *The early Murji'a in Khurāsān and Transoxania and the spread of Ḥanafism (Horasan ve Mâverâünnehir'de Erken Dönem Mürcie ve Hanefiliğin Yayılması)* adlı makalesi de Mâtürîdîliğe atıf yapılmadan Mürcie ve Hanefiliğin Horasan bölgesine taşınması ve gelişimine dair bilgiler sunmaktadır.¹⁹

Oryantalist literatürde 1950-60'lı yıllara gelindiğinde ise yavaş yavaş Mâtürîdîliğe dair çalışmalara veya İslâm düşüncesinin teşekkül sürecine dair eserlerde Mâtürîdîliğe yapılan atıflara rastlanabilmektedir. Bu çalışmalardan birisi, Manfred Götz'ün (1932 - 2021) *Der Islam* dergisinde yayınladığı *Mâtürîdî und sein Kitâb Ta'wilât al-Qur'ân (İmam Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an Adlı Eseri)* başlıklı makalesidir.²⁰ Söz konusu makale, İmam Mâtürîdî'nin ismi zikredilerek onun *Te'vilâtü'l-Kur'an* adlı tefsirini tanıtmaya ve Mâtürîdîliğin itikâdî görüşlerini aktarmaya yönelik önemli bir çalışmadır. Söz konusu hacimli makalede yazar, öncelikle Hanefilik ve Mâtürîdîlik ilişkisine değindikten sonra, *tefsîr* ve *te'vil* arasındaki farkı ortaya koymaktadır. İmam Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'an* adlı eseri bağlamında onun sıfatullah teorisini açıklamakta ve daha sonrasında ise Mâtürîdîliğin itikâdî öğretileri hakkında bilgi vermektedir. Çalışmanın son kısmını ise yazar, *Te'vilâtü'l-Kur'an*'ın kütüphanelerde bulunan el yazması nüshalarına dair açıklamalar getirmektedir. Bu makale çalışması ile birlikte, oryantalist literatürde Mâtürîdîliğe dair çalışmaların yavaş yavaş hız kazanmaya başladığı görülmektedir.

1965 yılı sonrasında başta Ulrich Rudolph olmak üzere bazı Alman oryantalistlerin Mâtürîdîliğe ilgi duyduğu söylenebilir. Bu isimlerden birisi de Josef van Ess'dir. Josef van Ess'in eserleri incelendiğinde onun daha çok Hicri 1-2. yıllarda İslâm düşüncesinin teşekkül dönemine dair eserler ortaya koyduğu görülmektedir. Daha çok Mu'tezile kelâm ekolü ve ilk dönem fırkalar üzerinde araştırmaları

¹⁸ C. F. Seybold, "Gothanus 643 ist nicht 'Abd al 'Aziz al Nasafi's Kifajat al fuhûl fi 'ilm al usûl, sondern ein älterer Kommentar zu 'Omar al Nasafi's 'Akaid", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (ZDMG) 69 (1915), 405-411.

¹⁹ Wilferd Madelung, "The early Murji'a in Khurāsān and Transoxania and the spread of Ḥanafism", *Der Islam* 59 / 1 (1982), 32-39.

²⁰ Manfred Götz, "Mâtürîdî und sein Kitâb Ta'wilât al-Qur'ân", *Der Islam* 41 (1965), 27-70.

bulunan van Ess'in, 2000'li yıllardan sonra diğer kelâmî ekoller üzerine çalışmaları yayınlanmıştır. Mâtürîdî kelâm sistemi ile bağlantılı olarak Ebû Hanîfe'nin *Fıkhü'l-Ekber* adlı eserini incelediği *Kritisches zum Fiqh el-akbar*'i²¹ (*Fıkhü'l-Ekber Kritisches / Eleştirisi*) bu bağlamda zikredilebilir. 2000'li yıllardan sonra ise Alman oryantalist geleneğinde Mâtürîdîlik ile ilgili pek çok çalışma yayınlanmış ve halen yayınlanmaya devam etmektedir. Mâtürîdîliğe dair güncel oryantalist literatürün yoğunluğu da dikkate alındığında müstakil bir çalışmada bu eserlerin incelenmesi daha uygun olacaktır.

Biz bu çalışmamızda yapılan yayınlar içerisinde en fazla ilgimizi çeken ve Mâtürîdîliği bilimsel bir gözle objektif olarak eserlerine yansıtan Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in çalışmalarını ve Mâtürîdîliğe bakış açılarını değerlendirmeye çalıştık.

3. Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in Mâtürîdîliğe Dâir Yaklaşımları: "Bilinmeyen Kelam" Tanımlaması

Oryantalist bilim adamlarına ait araştırmalar içerisinde, müstakil bir kitap çalışması olarak Mâtürîdîliği ele alan ve kapsamlı bir araştırma ortaya koyan İslâm araştırmacılarından en önemlilerinden birisi, halen Zürih Üniversitesi Asya – Doğu Enstitüsü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ulrich Rudolph'dur. Rudolph'un "*Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand*"²² (*İmam Mâtürîdî ve Semerkant'ta Sünnî / Ehl-i Sünnet Kelâmı*) adlı eseri, onun doçentlik çalışmasına dayanmaktadır. 1997 yılında basılan eser batıdaki Mâtürîdî çalışmalarına yön veren ve onun öğrencilerinin devam ettirdiği bir dizi çalışmaya zemin hazırlamıştır.

Rudolph'un eseri yayınlanmasının ardından kısa sürede Rusça, Özbekçe, İngilizce ve nihayetinde de Türkçeye çevrilmiştir. Türkçeye çevirisi, "*Mâtürîdî: Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*"²³ adıyla ilk baskısı 2016, gözden geçirilmiş baskısı ise 2017 yılında Prof. Dr. Özcan Taşcı tarafından yapılmış, eser Türk okuyucu ile buluşturulmuştur. Esasında Rudolph'un Mâtürîdîlik ile ilgili bu çalışması, geçmişten gelen bir birikim ve araştırmaların ürünü olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede Rudolph, öncelikle Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik ilişkisi bağlamında Mâtürîdîliği tanımsı ve her iki ekolün bilgi teorilerinde akla ve nakle verdiği değerleri 1992 yılında *Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Mâtürîdî's* (*Eş'ârî'nin ve Mâtürîdî'nin Bilgi Teorisinde Akıl ve Nakil*) adlı makalesinde işlemiştir.²⁴ Bilgi teorileri

²¹ Josef van Ess, *Kleine Schriften by Josef van Ess*, ed. Hinrich Biesterfeldt (Leiden-Boston: Brill, 2018), 2/749-762.

²² Ulrich Rudolph, *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* (Leiden - New York - Köln: E.J. Brill, 1997).

²³ Ulrich Rudolph, *Mâtürîdî: Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*, çev: Özcan Taşcı (İstanbul: Litera Yayınları, 2017).

²⁴ Ulrich Rudolph, "Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Mâtürîdî's", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 142 (1992), 72-89.

çerçevesinde Eş'ârî ve Mâtürîdîlerin akıl ve nakil anlayışına, îtikâdî konulara yaklaşımlarına ve bazı görüş farklılıklarına değinmiştir. 1997 yılında ise *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* adlı müstakil eseriyle eş zamanlı olarak *Das Entstehen der Mâtürîdiya (Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı)* başlıklı makalesini yayınlamıştır.²⁵ Bu makale çalışmasında da Mâtürîdîlerin Ebû Hanîfe geleneğinden itibaren ekolleşme sürecine ilişkin tespitler yapmış ve zaman zaman Eş'ârîlerin karşısındaki konumlarına değinmiştir.

Rudolph, Mâtürîdîliğe dair hem doçentlik çalışmasındaki hem de bu alanda diğer eserleri yayınlamasındaki amacını, Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'nin düşünce sistemini ortaya koymak ve onun kelâm geleneğindeki konumunu belirlemek olarak tarif etmektedir.²⁶ Çalışmalarında böyle bir amacı belirlemesinin nedeni oryantalist çalışmalardaki İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik hakkındaki algı olsa gerektir. Rudolph, Mâtürîdîliğin oryantalist araştırmacılar tarafından her ne kadar bilinse ve şöhrete sahip olsa da üzerinde durulmayan bir ekol olduğunu savunmaktadır. Rudolph'a göre aslında şöhreti bilinen bu âlimin ve ekolünün araştırılması, üzerinde durulması ve İslâm araştırmacılarına her dâim hatırlatılması gerekmektedir. Belki de bu sebeple, eserin giriş bölümünde bu durumu açıklamak için "*Der Ruhm des Unbekanntes*" (Bilinmeyen Şöhreti) başlığını kullanarak bu konuda bir izahat getirmektedir.²⁷

Her ne kadar oryantalist geleneğe İmam Mâtürîdî'nin bilindiği ve şöhretinin İslâm araştırmacıları tarafından duyulduğu ifade edilse bile, onun hakkında büyük bir belirsizlik durumunun da hâkim olduğu kabul edilmelidir. Çünkü İmam Mâtürîdî ve öğretilerinden daha çok, onun yaşadığı bölge ve tarihteki konumu genel olarak belirlenmeye çalışılmaktadır. İtikâdî fırkaların teşekkül ettiği dönemler ile ilgili hem İslâm kaynaklarında hem de oryantalist çalışmalarda çoğu zaman merkezî ekoller arasında Mâtürîdîliğin ismi zikredilmemektedir. Genel anlamda İslâm kelâmının teşekkülüne dair araştırmalar ortaya konulurken Ebû Ali el-Cübbâî (öl. 303/916), Ebû Haşim el-Cübbâî (öl. 321/933), Ka'bi (öl. 319/931) ve Ebû'l-Hasen el-Eş'ârî (öl. 324/935-36) gibi alimler zikredilmektedir. Ancak Rudolph'a göre İmam Mâtürîdî'nin de hem bir sistem ortaya koyması hem de itikâdî görüşlerinin orijinalliği açısından bu alimlerden bir farkı bulunmamaktadır.²⁸

İmam Mâtürîdî, Ehl-i Sünnet'in bir diğer ekolünün kurucusu olmasından dolayı şöhretli olmasına rağmen, onun bu başarısının ayrıntıları hala bilinmemektedir. Yani bir anlamda oryantalist literatürde Mâtürîdîlik ile ilgili bir gizem veya bir belirsizlik durumu hâkimdir. Bunu ortaya koyan ilk oryantalist araştırmacı-

²⁵ Ulrich Rudolph, "Das Entstehen der Mâtürîdiya", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (ZDMG) 147 (1997), 394-404.

²⁶ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, XI.

²⁷ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 1.

²⁸ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 1.

lardan birisi W. Montgomery Watt'tır (1909-2006). Watt'a göre İmam Mâtürîdî'nin profilinde halen kapalılık ve bilinmezlik vardır. Bu sebeple Watt'ın eserlerinde "The Obscurity of al-Mâtürîdî"²⁹ (Mâtürîdî'nin Belirsizliği) veya "The Problem al-Mâtürîdî"³⁰ (Mâtürîdî Problemi) gibi başlıkların kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi ise çoğu zaman Mâtürîdîliğe dair fikir, görüş ve öğretilerin, yani Mâtürîdîlik sisteminin daha çok Eş'ârilere dair eserler üzerinden anlaşılmasına çalışılmasıdır. Ancak günümüzde bu görüşe katılmak mümkün değildir. Zira başta İmam Mâtürîdî'nin ve bu ekolün âlimlerinin eserlerine ulaşmak, tahkik ederek gün yüzüne çıkarmak mümkündür. Bu nedenle söz konusu kapalılık ve bilinmezlik durumu günümüz için geçerli değildir.

Rudolph, İmam Mâtürîdî ile ilgili oryantalist literatürde yer alan kapalılığın ve bilinmezliğin sebebinin, klasik kelim literatürüne bağlamaktadır. Zira İmam Mâtürîdî'nin yaşadığı tarihsel ortam ve coğrafi bölge, İslâm düşüncesinin oluşumunda merkez bölge olarak bilinen Bağdat, Basra, Kûfe ve hicaz bölgesinden uzakta yer almaktadır. Semerkant bölgesinin merkezden uzak bir konumda olması ve kurucu imamın bu bölgede yaşaması, klasik kaynaklarda İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlikten bahsedilmemesine sebebiyet vermiştir.³¹ Esasında İslâm düşüncesinin merkezi durumunda olan Bağdat bölgesindeki ilmî geleneğin, Semerkant gibi uzak bir bölgedeki ilmi hareketliliğe başlangıçta çok da itibar etmediği anlaşılmaktadır.

İslâm dünyasının bir dönem merkezî konumu olan Bağdat'ta oluşan ilmî birikimin, Semerkant bölgesindeki düşünce dünyasından ve ilmi birikimden uzun süre haberdar olmadığı söylenebilir. Bu sebeple Mâtürîdî'nin Semerkant bölgesindeki ünü ve şöhreti o bölgeyle sınırlı kalmış ve diğer bölgeler tarafından bilinmemiştir. Bu durumu, kelâm ve mezhepler tarihinin klasik kaynakları kabul edilen Eş'ârî'nin *Makalâtu'l-İslâmiyyîn*'inde, Şehristânî'nin (öl. 548/1153) *el-Milel ve'n-Nihal*'inde ve Abdülkâhîr el-Bağdâdî'nin (öl. 429/1037-38) *el-Fark beyne'l-Firâk* adlı eserlerinde Mâtürîdîlikten bahsedilmemesi normal karşılanabilir. Eş'ârî'nin çağdaşı olmasına rağmen İmam Mâtürîdî'den eserinde bahsetmemesini ve birbirlerinden habersiz olmasını bölgesel farklılığa bağlamak mümkün olsa da Şehristânî ve Bağdâdî'nin eserlerinde Mâtürîdîliğe yer vermemelerini izah etmek güç görünmektedir.³² Eş'ârî kelâm sistemini benimsemiş olan her iki âlimin eserlerinde Mâtürîdîliği zikretmemiş olmaları, en iyi ihtimal ile mezhep kaygısı ile hareket etmiş olabilecekleri hususunu akıllara getirmektedir. Rudolph'a göre, 8/14. yüzyıl öncesi yazılan firkalara ait eserlerde Mâtürîdîliğe yer verilmemesi, Mâtürîdîliğin İslâm dünyasının merkezî bölgelerinde çok geç tanınmasına ne-

²⁹ W. Montgomery Watt, *The Formative Period of Islamic Thought* (Edinburgh: Oneworld Academic, 1973), 312.

³⁰ W. Montgomery Watt, "The Problem of al-Mâtürîdî." *In Mélanges d'Islamologie*. ed. by Pierre Salmon (Leiden: E. J. Brill, 1974), 264-269.

³¹ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 2.

³² Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 3.

den olmuştur. Bu geç tanınır olma ve daha çok kendisine muhalif olan ekoller üzerinden Mâtürîdîlik hakkında bilgi alma durumu, Mâtürîdîlik hakkında detaylı bilgi sahibi olunmasını engellemiş ve ekol hakkında oryantalist literatürde de - detayları bilinmeyen ama şöreti bulunan - gizemli bir ekol havası oluşmuştur.

Rudolph, klasik fırka kitaplarında Mâtürîdîlikten bahsedilmemesine rağmen Maverâünnehir bölgesinde İmam Mâtürîdî'nin öğretilerinin hâkim olduğunu kabul etmekte ve bu bölgede yaşayan Mâtürîdî geleneğe ait âlimlerin onun sistemini geliştirme gayreti içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Ancak İmam Mâtürîdî'nin bu ekolün kurucusu olmasına bazı alimlerin vurgu yapmadıklarını da dile getirmektedir. Buna örnek olarak Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'yi (öl. 493/1100) ve Ebü'l-Mu'în en-Neseî'yi (öl.508/1115) vermektedir. Pezdevî'nin *Usûlü'd-dîn* adlı eserinde İmam Mâtürîdî'nin kurucu imam olarak zikredilmediği, onun Maverâünnehir bölgesinde Ehl-i Sünnet kelâmının önemli bir temsilcisi olduğuna dair görüşlerini ifade etmektedir.³³ Aynı durum Rudolph'a göre Neseî için de geçerlidir. Her iki alim de kurucu imam olarak Ebû Hanîfe'yi görmekte ve Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin önemli bir takipçisi âlim olarak değerlendirmektedir.³⁴ Dolayısıyla bu ekolü Mâtürîdîlik olarak değil, "Ashâb-ı Ebî Hanîfe" olarak adlandırmaktadırlar.³⁵ Mâtürîdî onlar için, Ebû Hanîfe'nin öğretilerini en iyi bir şekilde anlayan ve sistematik olarak savunan önemli bir âlimdir. Ancak burada Rudolph, Mâtürîdî âlimlerin metinlerinde İmam Mâtürîdî için sıklıkla kullanılan *İmâmü'l-Hüdâ ve'l-mütekellimîn Ebu'l-Mansur el-Mâtürîdî* ifadelerini görmezden gelmektedir.

Maverâünnehir bölgesinde verilen bu iki âlim örneği, Eş'ârîlik kelâm sistemi ile kıyaslandığında İmam Mâtürîdî'nin kurucu imam olarak daha sonraları benimsendiği imajını doğurmaktadır. Eş'ârîliğin belki de İmam Eş'ârî'den itibaren geniş taraftar kitlesi toplaması ve geniş bölgelere yayılmasında Eş'ârîler arasında kurucu imam ile ilgili bir tereddüdün bulunmamasına bağlanabilir. Ancak Mâtürîdîliğin kaderi Eş'ârîlikten farklı görülmektedir. İmam Mâtürîdî'nin savunduğu görüşlerin temelinde Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin olması, belki de İslâm dünyasında onun tanınırlığının gecikmesine sebebiyet verdiği söylenebilir.

Bu duruma ilaveten İmam Mâtürîdî'ye ve Mâtürîdîliğe dair eserlerin araştırmacılar tarafından tespit edilmesi ve el yazması eserlere geçmişten günümüze tedricen ulaşılması, bu ekol hakkında bilgilerin elde edilmesinde de gecikme oluşturmuştur. Mâtürîdîlik ile ilgili öncelikle geç dönem eserlerden başlanılarak ilk dönem eserlere ulaşılması, ayrıca kurucu İmam'ın eserlerine en geç ulaşılması, ekol ile ilgili bilinmezlerin açığa kavuşturulmasında da gecikmeye sebebiyet

³³ Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, nşr. H. P. Linss (Kahire: yy., 1383/1963), 2-3.

³⁴ Ebü'l-Mu'în en-Neseî, *Tebşiratu'l-edille*, nşr. Cl. Salamé (Dımaşk: yy., 1990-93), 1/358.

³⁵ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 4-5.

vermiştir.³⁶ Gelinek noktada kurucu imamın eserlerinin de ilim dünyasının istifadesine sunulması, şöhreti bilinen ancak öğretileri ve itikadi görüşleri bilinmeyen İmam Mâtürîdî'nin artık yavaş yavaş tanınmasına ve bilinmezlik durumundan çıkıp bilini hale gelmesine sebep olmuştur. Bu anlamda Rudolph'un "bilinmeyen şöhreti" ifadesiyle nitelediği kurucu imamın günümüzde artık bilinmeye başladığı ifade edilebilir.

Mâtürîdî'nin tanınma süreci, kendi veya takipçileri tarafından ortaya konulan eserler üzerinden değil, belli bir dönem Eş'ârîler ile yapılan mukayeseler üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Birbirine yakın görülen Eş'ârî ve Mâtürîdî kelâm ekolleri arasında tespit edilen 13 temel farkın temelinde aynı tezi savunan ancak detaylarda birbirinden ayrılan iki ekol olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Goldziher, *Vorlesungen über den Islam (İslâm Üzerine Dersler)* adlı eserinde küçük ayrıntılara girmeye lüzum olmadığını³⁷ ifade ederek belki de Mâtürîdîliği ihmal ettiklerini itiraf etmek durumunda kalmıştır. Mâtürîdîliğin ihmaline sebep olarak gösterilen bu 13 görüş farkı, İmam Mâtürîdî'nin temel iki eserinin Avrupa'da birçok kütüphanede el yazması bulunmasına rağmen ilgi görmemesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum da İmam Mâtürîdî'nin Ebü'l-Hasen el-Eş'ârî'nin gölgesinde kaldığına dair bir izlenim oluşmasına yol açmıştır.³⁸

1960'lı yıllardan itibaren ise bu durum Mâtürîdîliğin lehine değişmeye başlamıştır. 60'lı yıllarla birlikte hem İslâm dünyasında hem de oryantalist araştırmalarda Hanefîlik ile Mâtürîdîlik arasında geçmişten gelen sıkı ilişki yapılan çalışmalarla belgelenmeye başlanmıştır. Ebû Hanîfe'nin sisteminin İmam Mâtürîdî tarafından savunulması ve bunun bizzat İmam Mâtürîdî'nin kendi temel iki eserinden ortaya konması, Semerkant ile sınırlı kalan bu îtikâdın Türklerin batıdaki etkinliği ile Semerkant sınırlarını aşarak İslâm dünyasıyla buluşması sonucunu doğurmuştur. Günümüzde eskiye nazaran Mâtürîdîlik ile alakalı bilgilerimiz, yapılan pek çok çalışmayla artmıştır. Bu durum "bilinmeyen şöhreti" nin iyice artmasına sebep olmuş ve belirsizlikler yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Ancak şunu kesin olarak söylemek gerekmektedir ki Mâtürîdîlik ile alakalı henüz yapılacak pek çok analiz ve çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.³⁹

Bu çerçevede Mâtürîdî geleneğe ait âlimlerin büyük bir kısmının çalışmaları henüz ilim dünyası ile buluşturulamamış olması, Mâtürîdîlik için olumsuz yönlere biridir. Günümüz oryantalist ve Müslüman araştırmacıların el yazması eserler içerisinde Mâtürîdî alimlere ait eserleri ortaya koyma gayretleri bu anlamda önemli gelişme sayılmaktadır. Bu geleneğin en önemli temsilcilerinden

³⁶ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 12-13.

³⁷ Ignaz Goldziher, *Vorlesungen über den Islam* (Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1910), 119-120.

³⁸ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 13-14.

³⁹ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 17.

biri olan Ebû İshak es-Saffar'ın *Telhîsü'l-Edille'sinin*⁴⁰ Almanyada Bochum – Ruhr Üniversitesi Oryantalistik ve İslam Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi Angelika Brodersen tarafından tahkik edilerek neşredilmesi, bu anlamda Mâtürîdîlik açısından önemli bir gelişme olarak ifade edilmelidir. Brodersen'in bu çalışması hem batıda hem de İslâm dünyasında güncel Mâtürîdîlik çalışmalarına katkı sağlamış ve ülkemizde de Saffâr'ın görüşlerine dair çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.⁴¹ Brodersen'in *Telhîsü'l-Edille'*ye dair çalışmasının yanında günümüz Alman akademisinde Mâtürîdîlik ile ilgili önemli çalışmalara imza attığı bilinmektedir.

Rudolph ile yakın çalıştığı bilinen İslâm araştırmacılarından Angelika Brodersen'in de Rudolph örneğinde olduğu gibi, Mâtürîdîliğin bilinmeyen ya da ihmal edilmiş bir kelâm ekolü olduğunu savunduğu görülmektedir. Brodersen'in Mâtürîdîlik ile ilgili çalışmalarında da Mâtürîdîliğin bilinmeyen kelâmının incelenmesi, anlaşılması ve tanıtılmasının amaç edildiği eserler incelendiğinde rahatlıkla tespit edilmektedir.

Belki de Brodersen'in Mâtürîdîlik ekolünün tanınır olması adına ortaya koyduğu en önemli çalışmalarından birisi *Der unbekante Kalâm*⁴² (*Bilinmeyen Kelâm*) adlı eseridir. Eserin başlığından da anlaşılabilirliği üzere Mâtürîdîliği “bilinmeyen kelâm” olarak adlandıran Brodersen, Rudolph'un Mâtürîdîlik ile ilgili ifade ettiği, ekolün diğer kelâm ekollerine nazaran bilinirliğinin az olduğundan hareket ederek Mâtürîdîliği tanıtmaya gayreti içerisinde.

Brodersen'in, söz konusu çalışmada esasında Mâtürîdîliğin hem İslâm dünyasında hem de batıda fazla bilinmeyen, üzerinde araştırma yapılmayan bir hazine olduğundan hareketle çalışmasını planladığını söyleyebiliriz.⁴³ O, Mâtürîdî alimlerin Allah'ın sıfatlarına dair görüşlerini temel alarak Mâtürîdîliği tanıtmayı tercih etmiştir. Öncelikle yetiştikleri coğrafi bölgelere ayırarak ekole bağlı mütekellimler hakkında bilgi veren Brodersen, sonrasında ise on ayrı başlıkta dünyanın yaratıcısı olarak Allah, Allah'ın birliği (tevhîd) ve ezeliliği, Allah'ın aşkınlığı, Allah'ın sıfatları, Allah'ın ilim, semi, basar, irade, tekvîn ve kelâm sıfatları, ru'yettullâh ve esmâu'l-hüsnâ (isim ve müsemme)⁴⁴ konularında belirlemiş olduğu Mâtürîdî kelamcılarının görüşlerine yer vermiş, daha sonrasında ise bu görüşlerin mukayesesini yapmıştır.

Mâtürîdîliğin ilâhî sıfatlar özelinde, bu sıfatlarla bağlantılı teolojik görüşlerinin detaylarını araştırmacıların istifadesine sunan Brodersen, belirlemiş olduğu

⁴⁰ Ebû İshâk İbrâhîm b. İsmâîl ez-Zâhid es-Saffâr, *Telhîsü'l-edille li-kavâ'idî't-tevhîd*, nşr. Angelika Brodersen (Beirut: el-Ma'hedü'l-İlmânî li-ebhâsi's-Şarkîyye, 1432/2011).

⁴¹ Abdullah Demir, *Ebû İshak es-Saffar'ın Kelâm Yöntemi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018).

⁴² Angelika Brodersen, *Der unbekante kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya am Beispiel der Attributenlehre* (Münster: Lit Verlag, 2014)

⁴³ Mehmet Akif Ceyhan, “Angelika Brodersen. Der unbekante kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya am Beispiel der Attributenlehre (Münster: Lit Verlag, 2014)” *ULUM* 4/1 (2021), 267-268.

⁴⁴ Ceyhan, “Angelika Brodersen. Der unbekante kalâm”, 268.

Mâtürîdî mütekellimlerinin orijinal Arapça eserlerinden her başlık altına yaptığı tercümelemlerle onların ilâhî sıfatlar konusundaki görüşlerini ortaya koymaktadır. Bu anlamda, Müslüman coğrafyalarda bile bu denli derli toplu ve Mâtürîdîliğin el kitabı olarak da ifade edilebilecek özellikle bir çalışmanın olmaması dikkat çekmektedir. Mâtürîdîliğe dair çalışmalar, genelde tek bir konu veya tek bir mütekellimin îtikâdî görüşleri üzerinden yapılmaktadır. Brodersen'in eserindeki bu karşılaştırmalı metot ile Mâtürîdîlik konusunda bilgi sahibi olmak isteyen bir araştırmacı, klasik kaynaklara ulaşmasa bile her mütekellimin görüşünü rahatlıkla ayrı ayrı görme imkânına sahip olmaktadır.⁴⁵

Eserinde Mâtürîdîlik ile ilgi “bilinmeyen kelâm” başlığını kullanan Brodersen, Rudolph'da olduğu gibi Mâtürîdîliğin bu şekilde anılmasını Ebû Hanîfe geleneği ile Mâtürîdîliğin çok uzun süre birbirlerinin yerine kullanıldığına bağlamaktadır. İmam Mâtürîdî'den sonra Ebû Hanîfe ve kurucu imamın izinden giden âlimlerin genelde “Semerkant'lı âlimler” veya “Maverâünnehir'li âlimler” olarak nitelendiğini, ayrıca kendilerini Mu'tezilî âlimlerden ayırmak için de “ehl-i sünnet ve'l-cemaat” olarak tanımladıkları görülmektedir. Uzun süre Mâtürîdî âlimlerin İmam Mâtürîdî'den ziyade Ebû Hanîfe'ye atıf yapmaları da bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır ve bunun onlar için pragmatik nedenleri bulunmaktadır.⁴⁶ Bu nedenlerde biri kanaatimizce ilgili araştırmacıların İmam Mâtürîdî'nin eserlerinin geç dönemde tahkik edilerek okuyucuların istifadesine sunulması, buna karşılık Ebû Hanîfe'nin eserlerinin ve görüşlerinin ellerinin altında bulunmasıdır.

Esasında Mâtürîdîlik kelâm ekolünün müstakil bir ekol olarak ortaya çıkışı ile ilgili oryantalist literatürde belki de yapılmış en önemli çalışmalardan birisi Rudolph'a aittir.⁴⁷ Yukarıda bahsi geçen Rudolph'un “*Das Entstehen der Mâtürîdîya*” (*Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı*) başlıklı makalesinde Mâtürîdî kelâmının çıkış noktası olan Ebû Hanîfe geleneğine sıklıkla atıf yapması ve iki âlimi bir arada zikretmesi manidar görünmektedir. Rudolph'un haricinde son yüzyılda oryantalist literatür tarandığında Hanefiliğin müstakil incelendiği, Mâtürîdîlik ile de îtikâdî bir bağlantı kurulmadığı görülecektir. Brodersen'in Mâtürîdîlik ile ilgili bu bilinmeyen kelâm tanımlamasının altında yatan etkenlerden birinin de bu olduğu düşünülmektedir. Bu durum, oryantalist araştırmacıların Hanefiliği ayrı bir gelenek, Mâtürîdîliği ise çok sonradan ortaya çıkmış bir gelenek olarak düşünmelerine sebep olmuştur. Ancak Mâtürîdîlik Ebû Hanîfe geleneğini sistemleştiren ve bir ekol haline getiren îtikâdî bir okuldur.⁴⁸

⁴⁵ Ceyhan, “Angelika Brodersen. Der unbekannte kalâm”, 268-269.

⁴⁶ Brodersen, *Der unbekannte kalâm*, 19.

⁴⁷ Rudolph, “Das Entstehen der Mâtürîdîya”, 394-404.

⁴⁸ Angelika Brodersen, “New Light on the Emergence of Maturîdism: Abû Shakûr al-Sâlimî [Fifth / Eleventh Century] and his Kitâb al-Tamhîd fî Bayân al-Tawhîd”, *Journal of Islamic Studies* 31/3 (2020), 330-331.

Brodersen'e göre kelâm literatürüne bakıldığında Mâtürîdîliğin kelâm tarihinde önemli bir rol oynamadığı izlenimi oluşmaktadır. İslâm kelâmına dâir tartışmaların büyük bir çoğunluğunun Eş'ârîler ile Mu'tezile arasında geçtiği izlenimi bulunmaktadır. Tabii ki daha sonraki dönemlerde bu tartışmalara Selefiyye'nin de eklendiği görülmektedir. Eş'ârîlik ve Mâtürîdîlik ekolleri Osmanlı devleti zamanında paralel bir sistem olarak görülmeye ve eserlerde yazılmaya başlanmıştır. Ancak bu iki ekolün temelde farklı ekoller olduğunun vurgulanması önem arz etmektedir.⁴⁹ Osmanlı döneminde birbirine paralel olarak algılanmasındaki etken husus belki de "ehl-i sünnet ve'l-cemaat" anlayışının iki büyük temsilcisi olan ekoller olmalarından kaynaklanmaktadır. Eş'ârîliğin uzun süre boyunca ehl-i sünnet anlayışının önemli bir unsuru olarak benimsenmesinde hiç şüphe yok ki Nizamiye medrese geleneğinin etkisi büyüktür. Nizamiye medreselerinde Eş'ârî kelâm sistemi çerçevesinde sürdürülen eğitimlerin, Osmanlı medreselerinde de benzer şekilde devam etmesi, hâkim anlayışın Eş'ârî düşüncesi olmasına zemin oluşturmuştur.

Hanefîlik ve Mâtürîdîliğin arka plan bağlantılarının objektif olarak ortaya konulamaması, ayrıca Mâtürîdîliğin Ehl-i Sünnet ekolü içerisinde Eş'ârî gelenek ile paralel bir itikâdî öğreti ürettiği zannı, Mâtürîdîliğin gelişim sürecinde ve tanınırlık durumunda olumsuz bir etki oluşturmasına sebep olmuştur. Oryantalist çalışmalarda Rudolph ile başlayan Mâtürîdîliği tanınır kılma çalışmaları, Rudolph'un da tavsiyeleri ile Brodersen tarafından es-Saffar'a ait *Telhîsü'l-edille'nin* neşredilmesi⁵⁰ ve Brodersen'in Mâtürîdîlere ait teolojik görüşleri Mâtürîdî mütekellimlerden iktibasla karşılaştırmalı olarak ele aldığı *Der unbekante Kalâm (Bilinmeyen Kelâm)* adlı eserle sürdürülmüştür. Dahası Brodersen, Mâtürîdîliğe dair yaptığı çalışmalara son yıllarda "*Zwischen Mâtürîdiya und Aş'ariya, Abû Şakûr as-Sâlimî und sein Tamhîd fî bayân at-tauhîd*" (*Mâtürîdîlik ve Eş'ârîlik Arasında, Ebû Şekûr es-Sâlimî ve O'nun et-Temhîd fî beyânî't-tevhîd'i*)⁵¹ adlı çalışması ile bir yenisini de eklemiştir. Hakkında fazla bilgi bulunmayan ve eserinde Ehl-i Sünnet mezhebine bağlı olduğunu ifade eden Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin⁵², Brodersen'in çalışmasında Eş'ârîlik ve Mâtürîdîlik arasındaki konumu belirlenmeye çalışılmaktadır.

Netice itibariyle hem oryantalist gelenekte hem de İslâm dünyasında gizli kalmış ya da hakkında detaylı çalışmalar yapılamamış olan Mâtürîdîlik ekolü, 1960'lı yıllardan itibaren yapılan çalışmalar ile oryantalist ve Müslüman ilim çevrelerince bilinir olmaya başlamıştır. Mâtürîdîlik ile alakalı olarak hem Rudolph'un hem de

⁴⁹ Brodersen, *Der unbekante kalâm*. 593.

⁵⁰ Brodersen, *Der unbekante kalâm*, 5.

⁵¹ Angelika Brodersen, *Zwischen Mâtürîdiya und Aş'ariya, Abû Şakûr as-Sâlimî und sein Tamhîd fî bayân at-tauhîd* (Piscataway: Gorgias Press, 2018).

⁵² Brodersen'in ilgili çalışmasına da kaynaklık eden et-Temhîd adlı eser, 2017 yılında Türkiye Diyanet Vakfı yayınlardan neşredilmiştir. Ebû Şekûr es-Sâlimî, *et-Temhîd fî beyânî't-tevhîd*, thk. Ömür Türkmen, (Ankara: TDV Yay., 2017).

Brodersen'in "bilinmeyen kelâm" ve "bilinmeyenin şöhreti" iddîaları, son yıllarda Mâtürîdîliğe dair yapılan çalışmalarla oryantalist gelenekte de ortadan kalkmaya başlamıştır. Oryantalist ve Müslüman ilim çevreleri, Mâtürîdîlik ile ilgili son yıllarda yaptıkları çalışmalar ile Mâtürîdîliği tanıtmaya devam etmektedir. Son yıllarda ortaya konulan çalışmalar neticesinde Mâtürîdîlik kelâm ekolü her iki ilmî çevrede de tanınır duruma gelmiş ve İmam Mâtürîdî'nin ve bu ekolün öncüsü kabul edilen âlimlerin görüşleri okuyucu ile buluşmaya başlamıştır.

Sonuç

Oryantalistlerin, kelâm ve mezhepler tarihi ilmine dair çalışmalarının geçmişi, 18 ve 19. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Genelde oryantalist çalışmaların Mu'tezile kelâmı üzerine yoğunlaştığı fark edilmektedir. Söz konusu çalışmalarda büyük oranda Mu'tezile hayranlığı sezilmekte, bununla birlikte günümüze kadar ulaşmamış diğer fırkalaşma hareketleri de ele alınmaktadır. Son yıllarda ise genelde Gazzâlî dönemi sonrası revaçta olan Eş'ârîliğin felsefî kelâmına ilgi duymaya başladığı müşahede edilmektedir.

Oryantalist literatürde, Mâtürîdî kelâm sistemine yönelik müstakil çalışmalara 1960'lı yıllardan itibaren nadiren rastlanmaktadır. Daha çok Mürcie ve Hanefîliğe dair yapılan çalışmalarda ise genel olarak Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapılmadığı görülmektedir. Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili en kapsamlı çalışma, 90'lı yıllara gelindiğinde Ulrich Rudolph tarafından yapılmıştır. Onun *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* adlı eserinin, o güne kadar oryantalist çalışmalar arasında Mâtürîdîlik ile ilgili en kapsamlı çalışma olduğu görülmektedir. Rudolph'un bu eseri, kendisinden sonra oryantalist araştırmacıların Mâtürîdîliğe olan ilgisini artırmış ve onun takipçilerinden Angelika Brodersen, öncelikle Ebû İshak es-Saffâr'ın *Telhîsü'l-edille li-kavâ'idî't-tevhîd* adlı eserini tahkik ederek neşretmiş, daha sonrasında ise Mâtürîdî kelâmını ilâhî sıfatlar çerçevesinde ortaya koyduğu *Der unbekannte kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdiya am Beispiel der Attributenlehre* adlı eserini okuyucu ile buluşturmuştur.

Oryantalist araştırmacılar, Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili bir bilinmezlik durumunun hâkim olduğu bilinmektedir. Başta Watt olmak üzere Rudolph ve Brodersen'in eserlerinde, Mâtürîdîliğin meşhur bir ekol olmasına karşın ihmal edilmiş bir kelâm ekolü olduğu algısı kaydedilmektedir. Watt bu durumu eserlerinde "Mâtürîdî belirsizliği veya problemi" olarak yansıtmakta, Rudolph ise "bilinmeyen şöhreti" olarak eserinde belirtmektedir. Brodersen ise eserine isim olarak "bilinmeyen kelâm" başlığını uygun görmektedir. Söz konusu oryantalistlerin ortak kanaati ise, Mâtürîdî isminin ilim çevrelerince çok iyi bilindiği, ancak İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik kelâm ekolü ile ilgili çok fazla bilinmeyen hususların bulunduğudır.

Bu durumun sebeplerine eğilen adı geçen oryantalistler, bu bilinmezliğin ve belirsizliğin sebepleri olarak Mürcie ve Ebû Hanîfe geleneği ile Mâtürîdîliğin ilişkisini ortaya koyan çalışmaların yeterli olmadığını ifade etmektedirler. Ayrıca İmam Mâtürîdî'nin İmam Eş'ârî ile çağdaş olması, Eş'ârî'nin İslâm dünyasının o dönemki merkezi olan Bağdat'ta bulunması ve Mâtürîdî'nin ise merkezden uzak Semerkant bölgesinde yaşamasını İmam Mâtürîdî'nin ihmal edilmesine gerekçe olarak sunulmaktadır. Bu gerekçelere ilave olarak Eş'ârîliğin ve Mâtürîdîliğin itikâda dâir temel hususlarda benzer görüşlerinin olması ve tâlî konularda ihtilâfa düşmelerinin Mâtürîdîliğin ihmal edilmesine sebep olduğunu vurgulanmaktadır. Ayrıca Büyük Selçuklu döneminde etkin olan Nizamiye Medreselerinin ve daha sonrasında ise Osmanlı medreselerinin Eş'ârî kelâm anlayışı çerçevesinde eğitim vermeleri, ilmî çevrelerin ve iktidârı ellerinde bulunduran kesimin de Eş'ârîliği ehl-i sünnet anlayışı ile bir tutmalarının Mâtürîdîliğin ihmal edilmesine sebep olduğu ifade edilebilir.

Rudolph ve Brodersen, son yıllarda “Bilinmeyen kelâm” olarak nitelenen Mâtürîdîliğe dâir çalışmaları ile Mâtürîdîliği bilinir kılmayı amaçladıklarını eserlerinde ifade etmektedirler. Bu husus da hem Rudolph'un *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* hem de Brodersen'in *Der unbekannte kalâm* adlı eserlerinde görülmektedir. Mâtürîdî kelâmı, bu eserlerde Mâtürîdî kaynaklar temel alınarak teolojik görüşler çerçevesinde tanıtılmaktadır. Söz konusu çalışmalara ilaveten 2000'li yıllarda Mâtürîdîliğe ilişkin oryantalist çalışmalarda ve İslâm dünyasında yapılan çalışmalarda gözlemlenen artış, hem batıda hem de İslâm dünyasında Mâtürîdîliğin artık bilinmeyen ve da belirsiz yönleri bulunan bir ekol değil, bilinen ve tanınan bir ekol haline geldiğini göstermektedir. Bu da oryantalist söylemdeki Mâtürîdîliğin bilinmeyen ve belirsiz bir ekol olduğuna dair algının artık geçerli olmadığı anlamına gelmektedir.

Netice olarak bu çalışmamızla, oryantalist geleneğin Mâtürîdîlik algısını tespit etmeye çalıştık. 1950-60'lı yıllara kadar Mâtürîdî kelâm geleneğini isim zikretmeden Hanefî ve Mürcî gelenek üzerinden değerlendirmeye çalışan oryantalist araştırmacılar, gelinen noktada Mâtürîdîliği ve İmam Mâtürîdî'yi keşfetmiş durumdadır. Oryantalist gelenek tarafından ismi bilinen fakat üzerinde durulmayan Mâtürîdî düşünce sistemi, başta Rudolph ve Brodersen'in ortaya koyduğu çalışmalar sayesinde oryantalistler arasında da bilinir duruma gelmiştir. “Bilinmeyen kelâm” tanımlamasının da içerisinde barındırdığı bu gizem, son yıllarda oryantalist literatürde yapılan çalışmalarla giderilmiş durumdadır.

İntihal Taraması

Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi/*This paper was checked for plagiarism*

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Finansman Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | *The authors declared that this study has received no financial support.*

Acık Erişim Lisansı Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GavriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License*

Telif Hakkı Copyright

Yazar(lar) | Author(s): Mehmet Akif Ceyhan

Kaynakça

- Brodersen, Angelika. *Der unbekante kalām. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya am Beispiel der Attributenlehre*. Münster: Lit Verlag, 2014.
- Brodersen, Angelika. *Zwischen Mâtürîdîya und Aş'arîya, Abû Şakûr as-Sâlimi und sein Tamhîd fî bayân at-tauhîd*. Piscataway: Gorgias Press, 2018.
- Brodersen, Angelika. "New Light on the Emergence of Mâtürîdîsm: Abû Shakûr al-Sâlimî [Fifth / Eleventh Century] and his Kitâb al-Tamhîd fî Bayân al-Tawhîd". *Journal of Islamic Studies* 31/3 (2020), 329-357. <https://doi.org/10.1093/jis/etaa025>
- Bulut, Yücel. "Oryantalizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 16.09.2021. <https://islamsiklopedisi.org.tr/oryantalizm>
- Ceyhan, Mehmet Akif. "Angelika Brodersen. Der unbekante kalām. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya am Beispiel der Attributenlehre [Münster: Lit Verlag, 2014]". *ULUM* 4/1 (2021), 265-274.
- Demir, Abdullah. *Ebû İshak es-Saffar'ın Kelâm Yöntemi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens. Herausgegeben vom Orientalischen Seminar der Universität Tübingen. Tübingen: Erdmann, 1974.
- Goldziher, Ignaz. *Gesammelte Schriften*. nşr. J. DeSomogyi. I-VI. Hildesheim: Olms Verlag, 1970.
- Götz, Manfred. "Mâtürîdî und sein Kitâb Ta'wîlât al-Qur'ân". *Der Islam* 41 (1965), 27-70. <https://doi.org/10.1515/islam.1965.41.1.27>
- Kritzcek, James. *Peter the Venerable and Islam*. Princeton: Princeton University Press, 1964.
- Madelung, Wilferd. "The early Murji'a in Khurāsân and Transoxania and the spread of Ḥanafism". *Der Islam* 59/1 (1982), 32-39. <https://doi.org/10.1515/islam.1982.59.1.32>
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2002.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. 17 cild. ed. Yusuf Şevki Yavuz. İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2020.
- Nesefî, Ebü'l-Mu'în. *Tebşiratü'l-edille*. nşr. Cl. Salamé. 2 Cild. Dımaşk: yy., 1990-93.
- Paret, Rudi. *Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten: Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke*. Wiesbaden: F. Steiner, 1966.
- Pezdevî, Ebü'l-Yüsr. *Uşûlü'd-dîn*. nşr. H. P. Linss. Kahire: yy., 1383/1963.

- Ritter, Heinrich. *Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie und besonders über die Philosophie der orthodoxen arabischen Dogmatiker*. Göttingen: Dieterichen Buchhandlung, 1844.
- Rudolph Ulrich. "Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Mâturîdî's". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 142 (1992), 72-89.
- Rudolph, Ulrich. *Al-Mâturîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand*. Leiden - New York - Köln: E.J. Brill, 1997.
- Rudolph, Ulrich. "Das Entstehen der Mâturîdiya". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 147 (1997), 394-404.
- Rudolph, Ulrich. *Mâturîdî: Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*. çev. Özcan Taşçı. İstanbul: Litera Yayınları, 2017.
- Saffâr, Ebû İshâk İbrâhîm b. İsmâil ez-Zâhid. *Telhîşü'l-edille li-kavâ'idî't-tevhîd*. nşr. Angelika Brodersen. 2 Cilt. Beyrut: el-Ma'hedü'l-İlmânî li-ebhâsi's-Şarkıyye, 1432/2011.
- Sâlimî, Ebû Şekûr. *et-Temhîd fî beyânî't-tevhîd*. thk. Ömür Türkmen. Ankara: TDV Yay., 2017.
- Schreiner, Martin. "Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im İslâm". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 52 (1898), 513-563.
- Seybold, C. F. "Gothanus 643 ist nicht 'Abd al 'aziz al Nasafi's Kifajat al fuhûl fi 'ilm al usûl, sondern ein älterer Kommentar zu 'Omar al Nasafi's 'Akaid". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 69 (1915), 405-411.
- Taşçı, Özcan. "Almanya'da Kelam Çalışmaları". *Dini Araştırmalar* 6 / 18 (Haziran 2004), 211-220.
- Taşçı, Özcan. *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslâm: Kelâmî Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*. Ankara: Sentez Yayınları, 2013
- Taşçı, Özcan. "Batılı / Alman Araştırmacılara Göre Mu'tezile Temelinde Eş'ariliğin Mâtürîdîlik Karşısındaki Konumu". V. *Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu*. 376-384. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Van Ess, Josef. *Anfänge Muslimischer Theologie*. Beirut-Wiesbaden: Steiner Verlag, 1977.
- Van Ess, Josef. *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*. I-VI. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1991-1995.
- Van Ess, Josef. *Kleine Schriften by Josef van Ess*. ed. Hinrich Biesterfeldt. 1-3. Leiden-Boston: Brill, 2018.
- van Ess, Josef. "Das Kitâb al-İrğâ' des Hasan b. Muhammed b. al- Hanafiyya". *Arabica*, 21/1 (Januar 1974), 20-52.
- Watt, W. Montgomery. *The Formative Period of Islamic Thought*. Edinburgh: Oneworld Academic, 1973.
- Watt, W. Montgomery. "The Problem of al-Mâturîdî." In *Mélanges d'Islamologie*. ed. by Pierre Salmon. 264-269. Leiden: E. J. Brill, 1974.